

СПОСОБИ ВІДТВОРЕННЯ ЕТНОКУЛЬТУРНОЇ ІНФОРМАЦІЇ В ХУДОЖНЬОМУ ПЕРЕКЛАДІ

У результаті порівняльного аналізу оригінального й перекладного твору з'ясовано шляхи відтворення фонові інформації в українсько-російському художньому перекладі. Визначено коло безеквівалентних одиниць оригіналу з історико- чи етнокультурною складовою та способи передавання такої інформації (транскодування, пошук аналогів, коментування і графічне виділення).

Ключові слова: перекладознавство, слов'янські мови, художній переклад, етнокультурна інформація, безеквівалентні одиниці.

Постановка наукової проблеми та її значення. Сучасне перекладознавство можна окреслити як результат досліджень, виконаних із залученням методів різних галузей знань: літературознавства, зіставного мовознавства, етнографії, культурології, психології. Художній переклад став інструментом освоєння світу, розширення колективної пам'яті людства, фактором самої культури. Будь-який літературний текст вирізняється з-поміж усіх інших видів своєю інформаційною насиченістю, завдяки чому він здатен сконцентрувати значний обсяг інформації (текстової і підтекстової) на порівняно невеликому полотні. Підтекстова інформація багатовимірна, однак з позицій перекладу неабиякі труднощі викликає саме історико-культурне та етнокультурне тло оригіналу, яке передбачає певний обсяг знань про становлення й основні етапи розвитку окремих народів, їх устрій і спосіб життя, національний характер і традиції, правила поведінки, міфологію і фольклор тощо. Тільки перекладач має вирішити, у який саме спосіб можна зберегти і відтворити той неповторний національний колорит оригіналу, без якого він просто перестане бути артефактом своєї культури.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Як перекладач Леся Українка відома передусім своїми поетичними доробками, а тим часом перекладацька діяльність Лесі розпочалася з «Вечеров на хуторі близ Диканьки» М. Гоголя.

Пізніше були прозові переклади з французької мови на українську та російську, з німецької мови на російську, з італійської на українську, з української на російську. Окремі грані перекладацької майстерності Лесі Українки в прозі ставали предметом наукового аналізу в роботах І. Журавської, О. Кундзіча, В. Коптілова, Л. Міщенко, Ф. Погребенника, В. Радчука, Т. Третяченко.

Виконуючи замовлення від російського книговидавництва «Донская речь» (Ростов-на-Дону), Леся Українка переклала лише кілька оповідань І. Франка: «Сам виноват» («Сам собі винен»), «Хороший заработок» («Добрий заробок»), «На дне» («На дні»), «Леса и пастбища» («Ліси і пасовиська»), «История тулупа» («Історія кожуха») и «К свету!» («До світла!»). Проте, як нам відомо, ці російськомовні версії тільки починають привертати увагу дослідників [2], попри зауваження, що переклади Лесі Українки «з Франка потребують ґрунтовного історичного вивчення та ідейно-естетичного аналізу» [3, с. 43]. Тому матеріалом для цієї роботи стали вказані оповідання І. Франка та їх переклади на російську мову.

Мета і завдання статті. Головна мета цієї наукової розвідки – схарактеризувати всі можливі способи збереження та передавання етнокультурної інформації, яку містить оригінальний художній твір, у його перекладі близькоспорідненою мовою. Заявлена мета зумовлює необхідність розв’язання таких завдань: 1) виокремити в оригінальному творі мовні одиниці з виразною етнокультурною складовою; 2) класифікувати безеквівалентні в перекладознавчому розумінні одиниці першотвору; 3) описати основні засоби і способи насичення перекладу важливою для іншомовного читача етнокультурною інформацією.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. У художній літературі, породженій найрізноманітнішими національними культурами, словесний образ досить часто спирається на прями, первинні зв’язки слів із дійсністю. Слова і словникові комплекси, вживані у літературному творі на основі таких первинних асоціативно-референційних зв’язків, викликають у свідомості читача конкретні уявлення про відповідні

реалії, що своєю чергою допомагає адекватно сприймати складні абстрактні поняття, глибинні психоемоційні стани автора чи його героїв. Денотативний компонент лексичного значення слова може бути пов'язаний з певними речами, що мають специфічно національний характер. Такі речі, такі уявлення складають у свідомості носіїв тієї чи іншої мови особливі етнокультурні знання. Самобутність таких слів чи виразів свідчить про їхню етнокультурну орієнтацію, і зазвичай саме такі компоненти художнього твору спричиняють неабиякі труднощі при перекладі. Оскільки всі згадані твори І. Франка присвячені темі українського селянства кінця ХІХ століття, долям простих галичан в історичних умовах Австро-Угорської імперії, то неважко здогадатися, наскільки ці оповідання насичені актуальною для свого часу і для свого народу інформацією. І перекладач, окрім глибокого розуміння ідейно-тематичного наповнення оригіналу, повинен зуміти знайти достатньо адекватні словесні (і не тільки словесні) засоби, аби не розгубити такої цінної фонової інформації першотвору.

Національно значущі слова й вирази літературного твору з перекладознавчої точки зору складають групу так званих безеквівалентних одиниць, яким із цілком зрозумілих причин немає точних відповідників у мові перекладу. Найбільша група цих безеквівалентних елементів оригіналу – це так звані реалії, тобто «моно- і полілексемні одиниці, основне лексичне значення яких вміщає (в плані бінарного зіставлення) традиційно закріплений за ними комплекс етнокультурної інформації, чужої для об'єктивної дійсності мови-сприймача» [1, с. 58]. Обов'язковим компонентом будь-якого твору, що відображає події минувшини, є так звані історичні реалії, котрі в іномовному середовищі сприймаються як країнознавча лексика з етнокультурною складовою. У перекладознавстві такі терміни називають словами з нульовим еквівалентом, тому перекладачі ці історичні реалії або транскодують, або шукають їм семантично близький аналог. Леся Українка найчастіше послуговується другим способом, тим більше, що значна частина тих історичних реалій – німецькі та польські запозичення, абсолютно не знайомі

російському читачеві. Наприклад: *Назначили ліцитацію, отаксували все моє добро* [5, с. 219] – *Назначили продажу, оценили всё моё добро* [4, с. 367]; *Сума виволання – 150 ринських* [5, с. 205] – *Объявленная цена – 40 гульденов* [4, с. 361]; *Наказали хату пустити на ліцитацію* [5, с. 219] – *Приказ был ... описать избу* [4, с. 376]; *Решишанці* на мені назбиралося щось на 60 ринських [5, с. 219] – *Недоимки на мне набралось что-то гульденов на 20* [4, с. 376]; *Оце все викрикував возний судовий, що zarazом сповнював службу заприсяглого ліцитатора* [5, с. 205] – *Всю эту тираду прокричал судебный пристав, исполнявший одновременно и службу аукционщика* [4, с. 361]; *Бо то, видите, я ліверант до цісарських магазинів* [5, с. 215] – *Я вот, видите ли, поставщик императорских магазинов* [4, с. 379]; *Оповідання бувшого пленіопотента* [5, с. 237] – *Рассказ бывшего уполномоченного* [4, с. 435]; *Так і так, важна справа, конскрипція* [5, с. 239] – *Так и так, важное дело, народная перепись* [4, с. 437]; *Маєш платити попри домовий ще й заробкового податку 15 ринських щорічно* [5, с. 218] – *Ты должен платить кроме домашнего ещё ремесленный налог по 5 гульденов в год* [4, с. 375].

Часом такі історичні реалії перекладачка транскрибує (іноді графічно виділяючи їх лапками або супроводжуючи коментарями). Наприклад: *А тепер нате вам отсей квиток, покажете війтові, то він вам скаже, що маєте робити* [5, с. 217] – *А теперь вот возьмите эту записку, покажете её войту...* [4, с. 374]; *Хоч цісар дав хлопам волю і скасував панщину, то прецінь вони не дадуть їм лісу і пасовиська* [5, с. 237] – *Хотя цесарь [прим. император] и дал мужикам волю и отменил барщину...* [4, с. 435]; *З полудня однієї хорошої, весняної неділі здивувалися дуже два поліціяни, що сиділи в стражниці дрогобицької комуни* [5, с. 137] – *Однажды в воскресенье, в прекрасный весенний полдень, двое полицейских, сидевших в «стражнице» [прим. отделение для приёма арестантов] дрогобыцкой общины, были очень удивлены* [4, с. 377]; *Староство прислало, має йти «на цюпас»* [5, с. 137] – *Староство [прим. окружное правление; староста – начальник округа] прислало, он пойдёт «цюпасом» [прим. этапом] [4, с. 377].* Саме такі неперекладені реалії передають

атмосферу певної епохи, часу, того місця, де відбуваються описувані події, коротко кажучи, створюють у іншомовного читача ілюзію національного та історичного середовища.

Не менш різноманітну наступну групу безеквівалентної лексики складають українські побутові реалії, які кількісно переважають навіть реалії історичні. З тематичного погляду це назви одягу, страв, будівель, предметів домашнього начиння, а також назви осіб за різними ознаками. Для більшості з них Леся Українка або знаходить еквіваленти в російській мові, або шукає найближчі стилістично рівноцінні аналоги. Наприклад: *Насамперед піду до жида, викуплю поле і хату, а тоді вже до жінки* [5, с. 205] – *Прежде всего пойду к Шиндеру, выкуплю поле с избой, а тогда уже к жене* [4, с. 365]; *Всього-на-всього одна хатина, та й то стара...* [5, с. 214] – *Всего-навсего одна избёнка, да и то старая* [4, с. 371]; *Люди робили в полі, і по селі нікого не було видно* [5, с. 207] – *Люди работали в поле, и в деревне не видно было никого* [4, с. 363]; *Лунає тут і там цюкання топорів та хрускіт зрушуваних величезних смерек* [5, с. 209] – *Доносится отовсюду стук топоров и грохот падающих огромных елей* [4, с. 365]; *На не обрубаних горах мліють смерекові ліси* [5, с. 209] – *На не обрубленных ещё горах млеют хвойные леса* [4, с. 364]; *В коршмі було кілька знайомих селян* [5, с. 210] – *В кабаке было несколько знакомых крестьян* [4, с. 366]; *Ну ти й дурний хлоп* [5, с. 206] – *Ну ты и глупый мужик* [4, с. 362]; *Вночі вирізано цілу орендарську родину* [5, с. 211] – *ночью вырезали всю семью кабатчика* [4, с. 367]; *Мортко Шиндер, лівою рукою діткнувшись ярмурки на своїй голові, сказав* [5, с. 206] – *Шиндер, прикоснувшись левой рукой к своей шапке, сказал* [4, с. 362]. Іноді задля збереження національного колориту побутова реалія транскрибується, однак супроводжується відповідним коментарем, наприклад: *Має він гроші, і порядні, але для своїх бахурів ховає* [5, с. 318] – *Есть у него деньги, и даже немалые, да он всё своим «бахорам» (детям) припасает* [4, с. 461]; *Вчепився він того, як то повідають, як жид коломийки* [5, с. 326] – *Пристрастился он к этому чтению, как у нас говорят, «как жид к коломыйке»* [прим. короткая песня, большею

частью плясовая, с несложным мотивом, который можно повторять до бесконечности] [4, с. 470]; *На таких «клапачах» арештанты мстилися тим, що за його варти... виробляли найбільші крики у вікнах...* [5, с. 328] – *Таким «клапачам»* [прим. на воровском жаргоне «клапач» значит солдат] *арестанты мстили тем, что во время его дежурства подымали самый страшный шум у окон...* [4, с. 472].

Однак етноніми перекладачка транслітерує (з посторінковими коментарями). *Поїхали ми, напнтали адвоката, русина, заслуженого, кажуть, і щирого* [5, с. 242] – *Поехали мы, нашли адвоката, русина* [прим. малоросса], *заслуженного, говорят, честного* [4, с. 440]; *...Митро, сесь от малий бойчук...* [5, с. 145] – *...Мытро, вот этот малый бойчук...* [прим. мальчик из бойков; бойками называють крестьян-русинов в одном из восточных округов Галиции] [4, с. 385]; *Хоч мене убий, чи був би я з бесіди пізнав, що ти жид, так чисто по-нашому говориш* [5, с. 315] – *Хоть убей, не узнал бы я из твоего разговора, что ты жид, так чисто ты по-нашему говоришь* [4, с. 457]; *А що, злодію, жидику, дісталось тобі на горіхи?* [5, с. 329] – *А что, мошенник-жид, попало тебе на орехи?* [4, с. 473]. Тільки одного разу Леся Українка вдається до стилістично рівноцінного аналогу: *За два дні жидисько вмів уже пізнавати і складати букви...* [5, с. 326] – *Через два дня еврейчик умел уже узнавать и складывать буквы* [4, с. 470]. До речі, щодо останнього етноніма жид треба сказати, що перекладачка трохи пом'якшує виразно негативне емоційне забарвлення подібних лексем у Франкових оповіданнях. Так, наприклад, вона (з відома самого автора) опускає в своїх перекладах такі рядки: *Поглянувши на нього, бачилося, що на десять кроків від нього чуєш запах жида* [5, с. 315], *Довкола стояло ... два-три пейсаті брудні жиди* [5, с. 205].

Цікаво, що одну і ту ж побутову реалію по-різному подано в перекладі. Так, наприклад, лексему *бориц* можна транслітерувати, а можна й замінити російським аналогом: *Бульба та бориц, часом деякі крупы, та й хлібець, який лучиться...* [5, с. 214] – *Картошка да бориц, иногда каша какая-нибудь да хлебец, какой попадётся...* [4, с. 371]; *Зараз того дня прихотилися обоє до*

роботи, як до гарячого **борщу** [5, с. 216] – В тот же день бросились мы оба к работе, словно к горячим **щам** [4, с. 373]. Лексема **грунт** в аналізованих Франкових оповіданнях має семантику ‘земельна ділянка’, тому перекладачка змушена шукати синонімічні аналоги. Наприклад: **Грунту** нема ні крихітки... [5, с. 214] – **Земли** у мене нет ни пяди... [4, с. 371]; **Виставлений на публічну продаж грунт** під номером... [5, с. 205] – **Назначен к публичной продаже надел** под №... [4, с. 361]. В оригінальний спосіб подано в перекладі експресивно забарвлену лексему **халупник** ‘безземельний селянин, що не має ніякого майна, крім хати’ [5, с. 554]: **От як-то бідні халупники!** [5, с. 214] – **Известное дело, бедняки-«халупники»** (виноска: *халупник – крестьянин безземельный, владеющий только усадьбой*) [4, с. 371].

Високу частоту вживання в оповіданнях І. Франка мають лексеми-реалії з коренем **пан-** (пан, панок, панський, панщина тощо). Перекладачка вдається до різноманітних аналогів, аби точніше передати зміст чужого для російської мови слова. Наприклад: **Якось ми долізли до того дому, де пан** казав чекати [5, с. 217] – **Доползли мы до того места, где барин** ждатель его приказал [4, с. 374]; **Аж тут іде пан** [5, с. 239] – **Вдруг видим – помещик** [4, с. 437]; **Знаєте, цісар порівняв нас усіх, тепер нема вже панів** [5, с. 239] – **Цесарь сравнял нас всех, теперь уже нет господ** [4, с. 437]; **Іде позад мене якийсь панок...** [5, с. 215] – **Идёт позади господчик...** [4, с. 372]; **На панськім подвір'ї нема вже дубової колоди** [5, с. 238] – **На помещичьем дворе нет уже дубового бревна** [4, с. 435]; **На панський лан жито жати, на панську луку косити** [5, с. 238] – **На господское поле рожь жать, господский сенокос косить** [4, с. 435]; **Мені здається, що давня панщина з буками й оконами не була така тяжка** [5, с. 238] – **Прежняя барщина с розгами да экономами едва ли была тяжелее** [4, с. 436]. В етикетних формулах звертання перекладач пропонує такі варіанти: **То пан** замовили, а тепер не беруть? [5, с. 217] – **Ваша милость** заказали, а теперь и не берёте? [4, с. 375]; **Бог най панові** дасть здоров'ячко! [5, с. 216] – **Дай бог вам здоровья, хороший мой барин!** [4, с. 373]; **По п'ять крейцерів, паночку** [5, с. 215] – **По пять крейцеров, милый барин** [4, с. 372]; **Та то, прошу**

*пана, як до потреби [5, с. 215] – Да это, **ваше благородие**, смотря как требуется [4, с. 373]; Так, **прошу пана**, то я з мѣтлами [5, с. 217] – Точно так, **ваша милость**, это я с мѣтлами [4, с. 374].*

Надзвичайно цікаву реалію граматичного плану демонструє уривок з перекладу оповідання «На дні»: *Мама умерли ещё в «коляру» (холеру), а тато (тятя) потом стали пить, продали землю, а потом ещё избу заложили, а прошлой осенью взяли и померли [4, с. 387].* Слова в дужках подає перекладач, а на тій же сторінці вміщує такий коментар: *Украинские крестьяне всегда, упоминая об одном из родителей, говорят о них во множественном числе, часто даже «мои мама», «мои тато» [Там само].*

Ономастичний простір Франкових оповідань складають антропоніми й топоніми; усі вони, як відомо, національно марковані і не підлягають перекладу. Імена і прізвиська персонажів у російськомовних версіях «звучать» по-українськи: *А в стороне, у разваленного забора, сидел на бревне сам **Микола Проць**, высокий, лет тридцати пяти, худой, как щетка... [4, с. 361]; **Бовдур** поднялся, как привидение, со своего угла, и, подойдя с протянутой рукой к **Мытру**, сказал резко: «**Мытро**, давай хлеба!» [4, с. 393]; Дед **Панько** засмеялся [4, с. 397]; После экзамена он уехал... к одному товарищу в горы и там познакомился с его сестрой **Ганей** [4, с. 405].* Тільки один раз при перекладі рядків із документа Леся Українка подає російський аналог до імені головного героя оповідання «Сам винен»: *Назначен к публичной продаже надел под № 29-м, собственность **Николая Проця** [4, с. 361].*

Ужиті в художньому творі топоніми (особливо, якщо вони реальні, а не вигадані) дуже чітко окреслюють географію описуваних подій, а значить, мають ключове етнокультурне спрямування. Усі вони, природно, транскрибовані, лише окремі подані з російськими топонімічними суфіксами (*Львов, Тернополь, Людвиковка*). В основному це ойконіми: назви міст (*Борислав, Самбор, Жовква*), сіл (*Волоща, Дзвинячье, Дорожлив, Смереков*). До деяких маловідомих назв перекладачка подає коментар, наприклад: *А только я могу вам сказать, что на **Пидгирью** [прим. У подножия восточных Карпатских*

гор] *народ много лучше, чем там, на Долах* [прим. На равнине] [4, с. 403]; *Мыкола, куда ты идёшь? – В Свичу,* – *ответил тот угрюмо* [прим. Свича – одна из галицких рек] [4, с. 363]. Практично таке ж лінгвокраїнознавче значення мають і відонімні прикметники: *Однажды в воскресенье, в прекрасный весенний полдень, двое полицейских, сидевших в «стражнице» доробычской общины, были очень удивлены* [4, с. 377]; *Сени... вели с одной стороны к длинному, **теребовльскими** плитами мощёному крыльцу, а с другой – на коридор* [4, с. 379]; *А порядочных **дорожевских** хозяев тоже водят?* [4, с. 400]; *Простой овчинный тулуп, правда, без заплат, ...с давно поблекшими украшениями, которые когда-то придавали ему вид настоящего **покутского*** [прим. Покутье – часть австрийской провинции Галиции] *тулуна* [4, с. 447].

Загалом наявність численних коментарів – виразна ознака аналізованих перекладів. Внутрішньотекстові пояснення в дужках Леся Українка робить досить обережно і, як правило, після транскрибованих слів у лапках. Такого коментування потребують, на думку перекладача, запозичення (наприклад, *бельфар – учитель, реб – господин*), просторіччя і жаргонізми (*коляра – холера, бахоры – дети, на протоку – протокол*), а також українські реалії (*вечерниці – посиделки*).

Посторінкові коментарі у перекладах трапляються набагато частіше (їх нараховано більше сорока). Вони тлумачать і запозичену лексику (*цюпас, гальба, бюргер, пари, майдан, цесарь, атаман*), і жаргонізми (*фрайер, тrefняк, клапач, халупник, Иванова хата*), і тогочасні назви грошових одиниць (*гульден, крейцер, шістка*), і етноніми (*русин, бойчук*), і згадки про історичні події (*мазурская резня*), і назви типово українських понять і предметів (*полотнянка, затирка, коломыйка*), і етикетні формули (*Слава Иисусу Христу!*) тощо.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. У результаті детального зіставного аналізу оригіналу й перекладу було з'ясовано можливі засоби та способи відтворення інформації етнокультурного характеру в близькоспорідненому (українсько-російському) художньому перекладі. Основними лексичними одиницями з етнокультурною складовою є реалії

(історичні та побутові) та власні назви (антропоніми і топоніми). Збереження і передача лінгвокраїнознавчого змісту в перекладі може відбуватися в кілька різних способів: транскодування (у вигляді транскрипції чи транслітерації), підбір аналогів, коментування (посторінкове та внутрішньотекстове) та графічне виділення. Загалом треба визнати, що перекладацька спадщина всесвітньо відомої української письменниці потребує ретельного лінгвостилістичного вивчення, бо вона, по-перше, є органічною складовою неповторного таланту Лесі Українки, а по-друге, може стати доброю школою для нелегкої творчої праці перекладача.

Джерела та література

1. Зорівчак Р.П. Реалія і переклад : на матеріалі англомовних перекладів української прози / Р. Зорівчак. – Львів : Вид-во при Львів. ун-ті, 1989. – 215 с.
2. Приймачок О.І. Стилістична компенсація в перекладах Лесі Українки на російську мову оповідань Івана Франка / О.І. Приймачок // Лінгвостилістичні студії : наук. журн. / [редкол.: С.К. Богдан (гол. ред.) та ін.]. – Луцьк : Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2014. – Вип. 1. – С. 169 – 177.
3. Третьяченко Т.Г. Перекладна художня проза Лесі Українки / Т.Г. Третьяченко // Українське літературознавство : респ. міжвідомчий наук. зб. – Львів : Вид-во при ЛДУ ім. Івана Франка, 1978. – Вип. 31. – С. 33 – 44.
4. Українка Леся. Зібрання творів : у 12 т. / Леся Українка. – К.: Наук. думка, 1976. – Т. 7 : Прозові твори : Перекладацька проза. – 568 с.
5. Франко І. Твори : у 2 т. / Іван Франко. – К.: Дніпро, 1986. – Т. 2 : Оповідання. – 557 с.

Оксана Приймачок. Способы воспроизведения этнокультурной информации в художественном переводе.

В статье проведён тщательный сопоставительный анализ оригинальных и переводных произведений (6 рассказов И. Франко и их русскоязычные переводы, осуществлённые Лесей Украинкой) с целью выяснить возможные средства воспроизведения и выражения этнокультурной информации в близкородственном (украинско-русском) художественном переводе. Для этого определены типы и функции безэквивалентных единиц оригинала, среди которых самыми богатыми в отношении национальной семантики являются исторические и бытовые реалии, имена собственные, этикетные формулы, имеющие статус страноведческой лексики с обязательной культурной составляющей. Основными способами

передачи такой информации стали транскодирование (в виде транскрипции и/или транслитерации), подбор аналогов, комментарии (постраничные и внутритекстовые) и графические выделения (скобками или кавычками).

Ключевые слова: переводоведение, славянские языки, художественный перевод, этнокультурная информация, безэквивалентные единицы.

Oksana Pryimachok. Reproduction means of ethnocultural information in the literary translation.

The article is devoted to the comparative analyze of the original and translation (the material of the investigation is 6 stories by Ivan Franko and its remarkable Russian version translated by Lesia Ukrainka). The overcoming of language barrier in the translation mainly lies in the creative encoding of the words with expressive ethnocultural coloring. Therefore, the original components, that have no equivalents in any translation, are a justifiable and natural phenomenon. The following formations, which cannot be translated, have been researched words-realities (historical, everyday) and common names. It is shown, that the major ways of reproduction of specific Ukrainian components in this Russian translation are transcription and transliteration, constructions after foreign patterns (analogy), comment (paginal or inside the text) and quotes or brackets emphasis.

Key words: theory of translation, Slavonic languages, literary translation, ethnocultural information, an unequivalent units. .